

Т.І.ДОЎНАР

РАЗВІЦЦЁ ЗАЛОГАВАГА ПРАВА ФЕАДАЛЬНАЙ БЕЛАРУСІ Ё XVI ст.

Развіццё феадальнага права сярэдневечча праходзіла пад уздзеяннем шэрага ўнутраных і знешніх сацыяльна-эканамічных і палітычных прычын. Псторыка-прававы вопыт Вялікага княства Літоўскага сведчыць аб арганічнай уключанасці і залежнасці яго ад грамадска-палітычных працэсаў, характэрных для еўрапейскай супольнасці народаў. З'яўленне статутавага заканадаўства было вынікам гэтых працэсаў і заканамерным этапам папярэдняга палітыка-прававога развіцця дзяржавы. Статуты 1529, 1566, 1588 гг., што грунтаваліся на дасягненнях еўрапейскай прававой культуры, сталі выключным дасягненнем нацыянальнай прававой думкі.

Статуты з'яўляліся зборамі законаў, і таму ў іх шырокае развіццё атрымалі ўсе галіны феадальнага права, у тым ліку і грамадзянскае. Значныя змены адбыліся ў такіх інстытутах грамадзянскага права, як уласнасць, абавязацельствы, залог, апека, спадчына.

Актывізацыя зямельных праваадносін, таварна-грашовага абароту ў XVI ст. садзейнічалі развіццю залоговага права. Залог маёмасці ("застава") дастаткова шырока прымяняўся ў перыяд феадалізму, але ў старажытнасці забеспячэннем спраўнасці даўжніка служыла не маёмасць, а яго асоба. Свабода асобы была зарукай крэдытору, што даўжнік выканае свае абавязацельствы, таму і звесткі аб залогі сустрэкаюцца ў гісторыі нашага права даволі позна. У процілегласць асабістам крэдыту, які грунтуецца на давер'і крэдытора адносна сумленнасці і дзелавітасці даўжніка, рэальны крэдыт грунтуецца на ўпэўненасці крэдытора ў існаванні каштоўнасці, якая будзе служыць яго задавальненню ў выпадку няспраўнасці даўжніка. Падставай залоговага права з'яўляюцца звычайна абавязацельныя адносіны, вызначаныя дагаворам. Часцей за ўсё падставай залогі бывае пазыка. Галоўнае права, якое складае сутнасць залогі, заключаецца ў магчымасці продажу закладзеных рэчаў з мэтай задавальнення з атрыманай сумы грошаў крэдытора.

У Вялікім княстве Літоўскім гэты інстытут атрымаў значнае развіццё. Залоговае права (або проста залог) – гэта права на чужую рэч, якое належыць асобе (крэдытору) для забеспячэння абавязацельства і магчымасці выключнага задавальнення з каштоўнасці гэтай рэчы. Залоговае права стаіць асобна ад рэчывага і абавязацельнага, хаця з'яўляецца рэчавым правам, якое адносіцца да групы правоў на чужую рэч. Яго рэчавы характар выяўляецца з таго, што маючы сваім аб'ектам рэч, яно заўсёды ідзе ўслед за ёй, незалежна ад права ўласнасці, якое можа пераходзіць ад адной асобы да іншай. Трэба адзначыць, што адносна прыроды залоговага права існуюць і іншыя пункты погляду.² Увогуле залоговае права ў якасці рэчывага мае і пэўныя асаблівасці, якія адрозніваюць яго ад іншых рэчавых правоў. Так, у процілегласць іншым рэчавым правам яно не мае самастойнага значэння, а знаходзіцца ў залежнасці ад права па абавязацельству.

Залоговае права ўяўляе сабой дапаўняльныя адносіны, якія маюць на ўвазе наяўнасць іншых абавязацельных адносін.

Аб'ектам залоговага права маглі быць толькі рэчы ў матэрыяльным сэнсе слова. Усё тое, што можна было прадаць, можна было і закладзі. Залогу належала як рухомая, так і нерухомая маёмасць. Паступова ў адносінах да рухомах рэчаў пачаў выкарыстоўвацца і тэрмін "заклад". Як правіла, залогодавальнік (асоба, якая аддавала рэч у залог) павінен быў быць уласнікам рэчы і валодаць дзеяздольнасцю. У выпадку агульнай уласнасці маёмасць магла быць закладзена толькі з дазволу ўсіх уладальнікаў. Быў залогатрымальнікамі, прымаць рэчы ў залог мелі права, як правіла, тыя асобы, якія па закону маглі мець маёмасць ва ўласнасці. Залогатрымальнікі не мелі ва ўласнасці гэтых рэчы, бо толькі каштоўнасць чужой маёмасці магла забяспечыць права патрабавання па абавязацельству, таму набыццё права ўласнасці на рэч, якая была ў залогу, спыняла залоговыя праваадносіны (па германскай іпатэчнай сістэме магло быць устаноўлена залоговае права на нерухомасць на карысць самога ўласніка).

У праве феадальнай Беларусі ў інстытуце залогу найбольш выразна наглядалася дыферэнцыяцыя асобных правамоцтваў уласніка, таму што пры залогу набывалася права карыстання, а не распараджэння маёмасцю. Залог у першую чаргу быў звязаны з перадачай даўжніком маёмасці крэдытору з правам далейшага выкупу. Па заканадаўству ВКЛ XV–XVI стст. сутнасць залогу праяўлялася ў пераходзе права валодання і карыстання маёмасцю залогодавальніка на залогатрымальніка без поўнага пераходу права ўласнасці на маёмасць. Ад дагавору куплі-продажу маёмасці залог адрозніваўся працэдурным бокам: права ўласнасці на маёмасць пераходзіла не ў момант заключэння дагавору, а ў момант невыканання або пратэрміноўкі яго. У сувязі з тым, што ў залогавым праве ўтрымліваўся і элемент магчымасці пераходу права ўласнасці, аддаваць у залог маёмасць магла тая асоба, якая мела права адчужаць яе.

Залоговае землеўладанне было шырока распаўсюджана ў дзяржаве і як асобная форма зямельнага трымання прымянялася ўсімі зямельнымі ўласнікамі: дзяржавай, царквой, магнатамі, шляхтай. Пры залогу зямлі на залогатрымальніка (крэдытора) звычайна пераходзілі ўсе правы залогодавальніка (даўжніка) на зямлю і перададзеных разам з зямлёй залежных людзей. Свае правы залогатрымальнік мог пераўступіць іншым асобам. Аднак не ўсе землеўладальнікі ў аднолькавай меры карысталіся правам залогу. Вельмі шырока практыкавала яго дзяржава.

З самага пачатку існавання ВКЛ вялікія князі закладвалі не толькі асобныя маёнткі, але і велізарныя тэрыторыі з сёламі, гарадамі, замкамі. Напрыклад, у 1395 г. Вялікі князь Ягайла залажыў за 20000 коп грошаў кракаўскаму ваяводзе Спытку Мельшцінскаму палову Падолля з такімі замкамі, як Камянец, Смотрич, Скала, Чырвонаград і Бакота. Залогі вялікіх зямельных тэрыторый шырока практыкаваліся іншымі князямі і магнатамі ў XV–XVI стст.³

Значная колькасць вялікакняжацкіх уладанняў аддавалася ў залог асобным феадалам. У тыя часы яшчэ не існавала агульнага правіла, па якому ўмацаванне правоў на нерухомасць ажыццяўляецца па месцы яе знаходжання, таму і не было дастатковых гарантый, што даўжнік не перазакладзе адну і тую ж маёмасць іншай асобе, так што крэдыторы маглі зусім нечакана сустрэцца ў судзе. Феадалы часта перазакладвалі маёмасць іншым феадалам. Звычайна ў залог даваліся землі, якімі феадалы валодалі на праве поўнай уласнасці, аднак з гэтага правіла былі даволі шматлікія выключэнні. Аддадзеныя ў залог землі, як правіла, пераходзілі ў валоданне і эксплуатацыю залогатрымальніка (крэдытора), а прыбыткі ад эксплуатацыі зямель становіліся працэнтамі за ўзятыя пад залог грошы.

У ВКЛ быў добра вядомы і такі від залогі нерухомасці з мэтай забеспячэння атрыманай пазыкі, пры якім закладзеная маёмасць заставалася ў валоданні залогодавальніка, так званая іпатэка. Іпатэка ўяўляла сабой асобны парадак умацавання рэчавых правоў на нерухомасць праз запіс у судовых кнігах. Першынство ў забеспячэнні доўга належала таму, хто першы зрабіў запіс у гэтых кнігах. Менавіта таму набывае развіццё інстытут судовых кніг, заканадаўча

замацоўваюцца ўмовы доступу да судовых кніг і інш. Існаванне іпатэчнай сістэмы залогу, адной з самых перадавых у Еўропе, сведчыла аб актыўным развіцці ў нетрах феадалізму капіталістычных праваадносін.

У гарадскім праве існавала "застава" добраахвотная і прымусовая. Апошняя прымянялася ў выпадку судовай пастановы, ці па волі крэдытора, напрыклад, у адносінах асоб, якія не заплацілі чынша або нанеслі палявую шкоду.

Залоговае права атрымала дастаткова выразную і ўсебаковую рэгламентацыю ў заканадаўстве XVI ст., асабліва ў статулавым. Артыкулы статутаў замацавалі правы і абавязкі залогодавальніка і залогатрымальніка, парадак і тэрміны выкупу закладзенай маёмасці, працэдуру афармлення залогу і інш. Перш за ўсё заканадаўца засяроджваў увагу на нерухомай маёмасці.

Статут 1529 г. замацаваўшы права землеўладальнікаў распараджацца трэцяй часткай нерухомай маёмасці, дазваляў у выпадку неабходнасці і "тые две частки заставити" пры ўмове, што закладзеная сума не будзе перавышаць кошту аддадзеных у залог двух частак маёмасці. У выпадку ж парушэння гэтага патрабавання сваякі, што мелі права выкупіць закладзеную маёмасць, не павінны былі плаціць вышэй за тое, "чого стоятъ тые две частки".⁴

Крэдытор, што ўзяў маёмасць у залог і даў пазыку на суму, якая перавышала кошт гэтай маёмасці, траціў рэшту беззваротна. Дазваляючы адчужэнне трэці нерухомасці і дапускаючы пры гэтам магчымасць перадачы ў залог апошніх дзвюх частак зямлі, Статут ішоў насустрач патрабаванням жыцця. Феодалы імкнуліся атрымаць права поўнага распараджэння нерухомай маёмасцю.

Землеўладальнік, які перадаваў у часовае карыстанне закладзеную маёмасць, не страчваў права ўласнасці на яе. Дзякуючы гэтаму земская даўнасць не пашыралася на залог землеўладанняў, бо крэдытор, што ўступаў ў часовае валоданне зямлёй, не становіўся яе распараджальнікам. Звычайна залоговыя здзелкі заключаліся на які-небудзь пэўны час або бестэрмінова. У сувязі з тым, што земская даўнасць не распаўсюджвалася на бестэрмінова закладзеную маёмасць, залогодавальнік меў права па свайму жаданню, "отложивши перед врядом пенези", патрабаваць вяртання сваёй маёмасці і залогатрымальнік не мог адмовіць яму ў звароце яе. У выпадку ж, калі залогатрымальнік адмаўляўся прыняць доўг з надыходам вызначанага тэрміна яго выплаты, залогодавальнік меў права звярнуцца ў суд і там, пры нежаданні крэдытора атрымаць грошы, пакінуць іх. Пасля гэтага суд быў абавязаны ўвесці яго ў валоданне маёмасцю.

Статут 1529 г. прадугледжваў ільготны гадавы тэрмін выкупу закладзенай маёмасці ў выпадку, калі ўладальнік не меў магчымасці выкупіць сваю маёмасць ва ўказаны ў дагаворы тэрмін. І толькі пасля сканчэння ільготнага тэрміну невыкупленая маёмасць пераходзіла ва ўласнасць залогатрымальніка (крэдытара). Адзін з артыкулаў Статута прадугледжваў права выкупу закладзенай маёмасці да сканчэння вызначанага дагаворам тэрміну сынамі або бліжэйшымі сваякамі залогодавальніка ў выпадку яго смерці (р.1, арт.5, 9). Статут абараняў інтэрэсы як залогодавальніка, так і залогатрымальніка. У выпадку, калі залогодавальнік не выплаціў доўг у азначаны дагаворам тэрмін, ён траціў маёмасць адразу, але такія наступствы павінны былі быць абумоўлены ў дагаворы. Закон не дазваляў самавольнага датэрміновага вяртання закладзенай маёмасці і пагражаў крымінальнай санкцыяй за такія дзеянні.

Статут 1566 г. не ўнёс значных змен у залоговае права. Толькі ў сувязі з неўрэгуляванасцю ў першым статуце пытання аб парадку выканання ваеннай службы з закладзеных маёнткаў была замацавана норма, згодна з якой трымальнікі закладзенай нерухомай маёмасці абавязваліся "службу земскую заступовати", калі іншае не прадугледжвалася актам аб залогу. Залогодавальнікі таксама павінны былі несці службу ў тым выпадку, калі залогатрымальнікі па свайму грамадскаму становішчу не мелі права несці земскую службу.

У артыкулах Статута 1588 г. залоговае права атрымала далейшае развіццё. Шэраг нормаў папярэдняга статута быў дапоўнен, або запісан больш дакладна. Акрамя таго, у статут былі ўведзены некаторыя новыя прававыя нормы. Шмат увагі было нададзена залогу нерухомай маёмасці, якую дазвалялася закладваць без пісьмовага афармлення дагавору. Статут растлумачваў, што любы від залогу

не мае тэрміну іскавой даўнасці (р.VII, арт.12), а ў выпадку разгляду справы аб закладзенай маёмасці ў судзе – тэрмін разгляду, адзначаны ў судовай позве, быў канчатковым, пасля чаго залогатрымальнік не меў права “больш имение казити и жадных доходов и пожитков брати”.⁵

Аб залогу рухомай маёмасці (“речи рухомай”) у статуте гаворыцца, што калі яна была закладзена на пэўны, замацаваны дагаворам тэрмін пры ўмове яе страты, то пасля сканчэння гэтага тэрміну залогадавальнік страчвае маёмасць (р.VII, арт. 27). У выпадку ж залог без умов страты маёмасці, калі залогадавальнік не жадаў выкупляць свой залог, суд дазваляў продаж маёмасці. Аднак пры гэтым грошы, атрыманыя звыш сумы залогу і панесеных страт, вярталіся залогадавальніку. Такім жа чынам належала дзейнічаць у выпадку залогу маёмасці без указання пэўнага тэрміну яе выкупу, аднак папярэдне суд даваў залогадавальніку магчымасць выкупіць маёмасць у чатырохтыднёвы тэрмін (р.VII, арт.28).

Закон прадугледжваў і такі выпадак, калі залогадавальнік датэрмінова гвалтоўна адбіраў закладзеную маёмасць, не заплаціўшы доўг. Парушальнік закону за насілле караўся крымінальным штрафам (па 12 рублёў грошаў пацярпеўшаму і на карысць вялікага князя), а таксама плаціў няўстойку залогатрымальніку за невыкананне работ “застаўленными людьми”.

У выпадку, калі пры карыстанні закладзенай нерухомай маёмасцю залогатрымальнік прычыняў каму-небудзь шкоду, пацярпеўшы меў права патрабаваць кампенсацыю з уладальніка маёмасці, які ў сваю чаргу ў выпадку рэгрэснага іску мог спагнаць страты з залогатрымальніка. Пры знікненні або гібелі закладзенай рэчы разам з маёмасцю залогатрымальніка, напрыклад у выпадку пажару або крадзяжу, апошні не нёс за гэта адказнасці, калі прысягаў, што “оных речей не скорыстил и ку пожитку своему ничего не обернул”. Калі ж у выніку гэтага выпадку зніклі рэчы залогадавальніка, а рэчы залогатрымальніка засталіся ў цэласці, апошні павінен быў вярнуць іх або кампенсаваць страту. Усё гэта рабілася пры ўмове, што папярэдне праваадносіны былі замацаваны адпаведным дагаворам (“на обе стороны для уповленья листы межи себе под печатми своими и печатми людей добрых”). У адваротным выпадку залогатрымальнік адказнасці не нёс, але павінен быў прысягаць суду, што “яко того от него не мел” (р.VII, арт.30).

Статут 1588 г. увёў новую норму, згодна якой “давные и прошлые заставы”, здзейсненыя пасля прыняцця Статута 1529 г. і не заяўленыя ў судзе да выдання Статута 1588 г., не прымаліся да судовага разгляду па прычыне далёкай даўнасці. Заяўленыя ж у суд справы аб залогу да моманту выдання Статута 1588 г. належалі судоваму разгляду, але ісцэц павінен быў у падмацаванне іску прывесці належныя пісьмовыя доказы дагавору. У выпадку, калі і залогатрымальнік прыводзіў пісьмовыя доказы законнага валодання гэтай маёмасцю, здаўна і пасля заканчэння тэрміну іскавай даўнасці, тады і без прынясення прысягі ён заставаўся яе ўладальнікам.

Прэтэнзіі па ісках аб такіх даўніх залогах, калі яны не былі прад’яўлены на працягу дзесяці гадоў пасля ўвядзення Статута 1588 г., не прымаліся. Выключэнне складалі прэтэнзіі на карысць непаўналетніх дзяцей. Старэйшы з братоў па дасягненні паўналецця павінен быў на працягу дзесяці гадоў прад’явіць іск да залогатрымальніка, інакш ён страчваў права ўласнасці на закладзеную маёмасць.

Залоговыя праваадносіны звычайна спыняліся пагашэннем доўгу. Пры разглядзе спрэчак аб залогах улічваліся ўсе абставіны справы. У гэты перыяд нельга было распадацца закладзенай маёмасцю. Толькі на падставе судовага рашэння спрэчная закладзеная маёмасць магла заставацца ў залогатрымальніка, або датэрмінова быць выкупленай залогадавальнікам. Асноўнае ж патрабаванне закона адносна закладзенай маёмасці заключалася ў тым, што залогатрымальнік павінен быў вярнуць маёмасць у тым выглядзе, у якім ён яе атрымаў. Карыстанне закладзенай маёмасцю не павінна было прынесці ёй шкоду.

Залоговае права ў канцы XVI ст. увасабляла асноўныя прававыя тэндэнцыі таго часу: пашырэнне індывідуальных правоў суб’ектаў уласнасці, уніфікацыю парадку распадканення нерухомай маёмасцю, фармалізаванасць прававых

дзеянняў у маёмасных здзелках і інш. Як і ўсе інстытуты грамадзянскага права, яно грунтавалася на папярэднім звычайным праве старажытных беларускіх дзяржаў-княстваў (Полацкага, Навагрудскага, Пінскага), але яго развіццё актывізавалася пад уздзеяннем агульнаеўрапейскай тэндэнцыі зараджэння буржуазных праваадносін.

¹ Юхо Я. А. Кароткі нарыс гісторыі дзяржавы і права Беларусі. Мн., 1992. С. 187.

² Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права. Казань, 1902. С. 335.

³ Гл. падраб.: Пичета В. И. Белоруссия и Литва XV–XVI вв. М., 1961. С. 37.

⁴ Статут Велікаго княства Літоўскаго 1529 г. Мн., 1960. С. 37. (р. 1, арт. 16).

⁵ Статут Вялікага княства Літоўскага 1588: Тэксты. Давед. Камент. Мн., 1989. С. 242. (р. VII, арт. 19).

С. П. ПРОТАСОВИЦКИЙ

СУЩНОСТЬ, СОДЕРЖАНИЕ И ФОРМА ОТНОШЕНИЙ, СВЯЗАННЫХ С БАНКРОТСТВОМ СУБЪЕКТА ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ

В процессе реформирования кризисной экономики государство вынуждено решать проблему регулирования отношений, связанных с убыточностью и неплатежеспособностью субъектов хозяйствования. Опыт стран, переживших кризис в экономике, показывает, что наиболее эффективным средством решения данной проблемы является законодательство о банкротстве. Оно устанавливает механизм ликвидации или реорганизации предприятий-банкротов, лишает правительство возможности забирать часть прибыли у рентабельных предприятий и передавать ее предприятиям-банкротам для поддержки их деятельности, дает инвесторам большую уверенность в возврате инвестированных ими средств в случае ликвидации предприятия¹.

В Республике Беларусь, впервые в странах СНГ, законом от 30 мая 1991 г. "Об экономической несостоятельности и банкротстве" были урегулированы отношения, связанные с экономической несостоятельностью и банкротством субъектов хозяйствования. В настоящее время на доработке в парламенте, после принятия в двух чтениях, находится проект нового закона о банкротстве.

Для того чтобы регулировать определенные общественные отношения, необходимо их исследовать. Эффективность правового воздействия на общественные отношения определяется путем изучения правовых отношений как результата такого воздействия. Исследование правоотношений позволяет точно установить действенность принятой нормы права и что надлежит сделать, чтобы повысить эффективность регулирования общественных отношений. В настоящей статье мы рассматриваем правовые отношения, связанные с банкротством субъекта хозяйствования, в части их сущности, содержания и формы.

Для исследования правовых отношений, связанных с банкротством субъекта хозяйствования, мы используем системный метод, т.е. совокупность субъектов, находящихся между собой в правовых отношениях, рассматривается как система.

Для того чтобы уяснить сущность правовых отношений, связанных с банкротством субъекта хозяйствования, необходимо определиться с выработанным в общей теории права понятием правового отношения. Мы разделяем мнение, что правоотношения – это урегулированные нормами права общественные отношения, которые в силу воздействия норм права принимают форму правоотношений².

В законе от 30 мая 1991 г. "Об экономической несостоятельности и банкротстве" выделяются две последовательные стадии: производство по делу об экономической несостоятельности и производство по делу о банкротстве. Целью производства по делу об экономической несостоятельности является урегулирование взаимоотношений субъекта хозяйствования и кредиторов, предоставление права субъекту хозяйствования продолжить свою деятельность (ст. 7), а целью производства по делу о банкротстве – максимально возможное удовлетворение претензий кредиторов, ликвидация неплатеже-